

kább a klasszikus, ROMAN JAKOBSON inkább a romantikus típust képviselte, a 20. század nagy magyar nyelvészei közül GOMBOCZ ZOLTÁN klasszikus, PAIS DEZSŐ romantikus volt, s hasonlóképpen lehet jellemezni a klasszikus NOAM CHOMSKY mellett a romantikus FILLMORE-t. FILLMORE-nak tulajdonképpen csak két könyve hozzáférhető: az egyik a deixisről szóló, témájában a nyelvészeti szemantika és az analitikus filozófia határán (Lectures on Deixis. Center for the Study of Language and Information, Stanford, Cal., 1997), a másik esetgrammatikai és korai keretszemantikai tanulmányait tartalmazza (Form and Meaning in Language 1. Papers on Semantic Roles. Center for the Study of Language and Information, Stanford, Cal., 2003).

A FILLMORE által képviselt nyugati parti nyelvészet paradigmává érett változata a kognitív nyelvészet, amelynek vezéregyéniségei az amerikai GEORGE LAKOFF és RONALD LANGACKER, olyan támogatókkal, hívekkel mint a dél-afrikai (újabbán Új-Zélandon tanító) JOHN R. TAYLOR, a német, egykor esetgrammatikus RENÉ DIRVEN és a belga DIRK GEERAERTS. Ők mind a keretszemantikát, mind a konstrukciós nyelvtant a maguk irányzatával rokon elképzelésként tartják számon. FILLMORE így kognitívnek nem, ám a kognitívakkal társutas nyelvésznek minősíthető.

Fillmore 1968-tól több alkalommal járt Magyarországon. Itthoni, több hullámban érkező hatásai közül kiemelhető több esetgrammatikus váltakozó színvonalú működése (DEZSŐ LÁSZLÓ, PETŐFI S. JÁNOS, KOMLÓSY ANDRÁS, KORPONAY BÉLA, ANDOR JÓZSEF), PETŐFI S. JÁNOSnak és KIEFER FERENCnek az előfeltevések tanulmányozása felé való fordulása, ugyancsak KIEFERNél a helyzetmondatok jelentőségének felismerése, s végezetül kiemelkedő konstrukciós nyelvészünk, KÁLMÁN LÁSZLÓ munkássága.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

SZEMLE

Lizanec Péter – Horváth Katalin, A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára 1–2.

Főszerk. LIZANEC PÉTER, szerk. HORVÁTH KATALIN. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2012.

1. kötet 523 lap, 2. kötet 433 lap

A kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatása lexikai szempontból jelentős elmaradást mutat. Kisebb-nagyobb tájshóközlések megjelentek ugyan, a jelentősebb gyűjtések azonban kéziratban (cédulákon) vannak. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (a továbbiakban: KMNySz.) az első nagyobb lépést jelenti, hogy az érdeklődők mélyebb ismereteket szerezhessenek e nyelvjárások szókészletéről.

A LIZANEC PÉTER főszerkesztésében, HORVÁTH KATALIN szerkesztésében és GYÖRKE MAGDOLNA lektorálásában megjelenő szótár az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén több évtizede folyó dialektológiai kutatások egyik legfontosabb eredménye. Az egyetemen 1963-tól képeznek magyar nyelv és irodalom szakos tanárokat. Az 1950–60-as években a kárpátaljai magyar iskolákban jelentős probléma volt a magyartanárok hiánya.

Egy részük még a II. világháború után elköltözött (kényszerűségből, mivel a magyar iskolákat bezárták), mások nyugdíjba mentek. Nem voltak fiatal, szakképzett pedagógusok, akik helyükbe léptek volna. A tanszék megalakulása óta a tanárképzés mellett a helyi magyar nyelvjárások kutatásában is jelentős szerepet vállalt. Kérdőíveket állítottak össze nyelvjárási gyűjtésekhez, nyelvföldrajzi gyűjtéseket végeztek, s megkezdődtek a KMNySz. gyűjtései.

A szótár munkálatainak kezdete az 1960-as évekig nyúlik vissza. Az 1970-es években már kilátásban volt a megjelenése. LIZANEC PÉTER és KÓTYUK ISTVÁN 1978-ban azt írta, hogy „Az anyaggyűjtést alapjában véve befejeztük” (MNy. 1978: 433). A kiadás elhúzódott, a szótár anyaga azonban ez alatt az idő alatt is folyamatosan bővült. „Negyven év alatt gyűlt össze az anyag” – írja LIZANEC PÉTER (1: 5).

Az Előszó (1: 5) és az ezt követő összefoglaló (1: 6–11) a szótár jellegéről, szerkesztéséről és használatáról tartalmazza a fontosabb tudnivalókat. „A szótár értelmező jellegű, teljességre törekvő, regionális tájszótár. Nemcsak tájszavakat, hanem a köznyelvel egyező lexikai réteget is tartalmazza; szóanyagát az élőnyelvből meríti, a kárpátaljai magyar nyelvjárások utóbbi több mint fél évszázadának állapotát tükrözi” (1: 6). A kézikönyv tájszavak és köznyelvi szavak mellett a népi mesterségek, valamint az újabban közismertté váló szakmák szókinéséből is merít. Helyet kapnak benne egyes tudományágak nem szakmabeliektől is ismert és használt kifejezései, továbbá közhasználatú idegen szavak és ukrán/orosz kölcsönszók is (i. h).

CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótára (Budapest, 1935–1936), YRJÖ WICHMANN észak-moldvai és hétfalusi csángó gyűjtései (Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes. Helsinki, 1936), KISS GÉZA és KERESZTES KÁLMÁN Ormánysági szótár (Budapest, 1952), BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótár (Budapest, 1957), valamint PENAVIN OLGA Szlavóniai (kórógyi) szótár (Újvidék, 1968–1978) című műve után a KMNySz. egy újabb regionális szótárral gazdagítja a magyar dialektológiát.

A kutatópontok jegyzékében 97 település van feltüntetve (1: 12–13). A kárpátaljai magyar nyelvjárások között hangtani, alaktani és lexikai szinten egyaránt jelentős különbségek lelhetők fel. Az ungi nyelvjárásokat a zárt *i*-zés, a beregiti és ugocsait az *'é*-zés, a Tisza legfelső szakaszának szigeteit a hosszú magánhangzók és mássalhangzók rövidülése jellemzi. Több nyelvjárászsiget is található e régióban (Beregrákos, Nagydobrony, Dercen, Badaló, Salánk, Beregújfalu, Visk, Kerekhegy).

A szócikkekben a címszót a homonima-index (azonos alakú szavak esetében), majd az ejtést tükröző változat követi. A szerzők közlik a főbb ragos és jeles alakokat, a lexémák szó-faji minősítését, stílusértékét, jelentését. A szavak, szójelentések többségének esetében példamondatot is közölnek. „Szótárunkban ez az egyetlen utalás a szó földrajzára. Arról ugyanis, hogy minden szó vagy alakváltozat teljes földrajzi elterjedtségét »feltérképezzük«, eleve le kellett mondanunk” (1: 11). Ezt követően a lexémát mint vezérszót tartalmazó frazeológiai egységek következnek. A szótárban helyenként rajz szemlélteti az adott denotációt, fogalmat vagy cselekvést. Mindezek az információk alapos ismereteket adnak a lexémák használatáról.

A szótár az etimológiai, nyelvtörténeti és kontaktológiai kutatások számára is használható. Számos archaikus szóalak, jelentés lelhető fel: *élamāra* ~ *élamarra* 'amarra messze', *estünnet* 'estefelé', *mindjéitig* 'örökké' stb. Az *jélet* ~ *ilet* 'gabona' jelentése tapasztalatom szerint ma már csak az idősebbek nyelvhasználatára jellemző. A *hárcol* Nagydobronyból közölt 'küzd az életéért (a betegágyban)' jelentését korábban SZINNYEI JÓZSEF is közölte a vidékről (MTsz. 1: 810).

A belső keletkezésű tájszavak vizsgálata a szóalkotás tekintetében (is) számos tanulsággal jár: *csattogóú* 'vadon növény, apró szemű földieper', *fagyóúka* ~ *fogyóúka* 'ónos eső', *főüdikálóú* 'drótosót', *üzőcske* ~ *üzőűcske* 'fogócska' stb. Az adatok között több olyan is fellelhető, amely keresztnévet tartalmaz: *bakamari* 'katonákkal szerelmeskedő nő', *bandiecszet* 'szobafestésnél kézi munkára használt, lószőrből készült ecset', *bőzsitiszta* 'cukros tojáshabbal bevont édes sütemény' stb.

A szótár tájnyelvi rétegében szláv, német, román stb. eredetű jövevényszókat egyaránt tartalmaz. Közülük szláv eredetűek találhatók a legnagyobb számban. Egy részük 1945 előtt a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokból került át: *drugár* ~ *druga* 1. 'villanyoszlop', 2. 'vastag bot, rúd', *lokxa* 'búzalisztból vízzel v. aludttejjel gyúrt, vastagra nyújtott tészta, amelyet forró vason sütnék meg', *salamina* ~ *salaminya* 1. 'kukoricacsuhé', 2. 'sűrűn vetett kukoricakarmány', *tics* 'karó, vékony vessző' stb.

A szlavizmusok után német eredetű tájszavak alkotják a második legnagyobb réteget: *cájgli* 1. 'kerékpár', 2. 'guzsaly', *cimerman* 'asztalos, ács', *forcimer* 1. 'templom előcsarnoka', 2. 'előszoba', *früstök* ~ *fristik* 'reggeli', *váncigol* 'németül beszél' stb. E lexémák nyelvi zárványok az elmagyarosodott sváb eredetű közösségek nyelvjárásában. A német eredetű tájszavak nagy száma az asztalosmesterség és a bányászat szakszókincsére különösen jellemző, ezt magam is megtapasztalhattam gyűjtőtűjtjaim során.

Az 1945 utáni átvételek, kölcsönzések egy része esetében az orosz és az ukrán nyelv egyaránt számba vehető forrásként. A szótár jórészt olyan szókölcsönzéseket tartalmaz, amelyek gyakori vagy általános használatúnak mondhatók a helyi magyarok nyelvhasználatában. Itt említhető meg a *bánka* ~ *bánki* 'befőtt üveg', *kvász* 'rozskenyérből erjesztett üdítő ital', *pacska* ~ *pácska* 'csomag', *pápka* ~ *papka* 'irattartó', *usánka* 'füles téli sapka' stb. Van közöttük olyan is, amely mára archaizálódott. A *kopera* 'falusi vegyesbolt' lexémát gyermekkoromban gyakran hallottam, azóta viszont nem.

A szótárba minden lexéma és szójelentés természetesen nem kerülhetett bele, bizonyos köznyelvi jelentések is hiányoznak olykor, például az *akt* szónak csak a 'jegyzőkönyv' és 'okmány', a *cég*-nek pedig 'kétes hírű személy' jelentése van meg. De lehet-e egy szótár teljes? Aligha.

Több esetben előfordul, hogy egy lexémának több alakváltozata is címszó. Ilyen a *beigli* és *beigli*, a *léhog* és *liheg*, a *lihu* 'tölcser' és *liu* 'fatölcser', a *zámiska* 'puliszka' és *zsámiska* 1. 'ua.', 2. 'tört krumpli' stb. alak is. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a gyűjtések során több alakban feljegyzett lexémák cédlulázásának gyakorlatában, a címszavak kiválasztásában különbségek voltak. Ez figyelhető meg az *annyuk* 'feleség' és az *anyjoka* 'anyós' címszavak esetében is. A *hecse* 'csipkebogyó' és a *hecseledi* 'ua.' egy szócikkben van megemlítve, a *hecsepecs* 'ua.' és a *hecsepecse* 'ua.' pedig kettőben. A szótárban más pontatlanságok, elírások is találhatók.

Az alaki tájszavak esetében több alkalommal a nyelvjárási változat a címszó (l. *beretva*, *firisz*, *firiszel*, *firiszláb*, *firiszpor*, *firisztelep*, *gömbelyű*, *megé*, *megett* stb.), de ez nem általános. Akár a köznyelvi változatot választjuk címszónak, akár a tájnyelvit, következetesnek kell lennünk.

LIZANEC PÉTER és KÓTYUK ISTVÁN korábbi tanulmányukban röviden a gyűjtés módjára is kitértek: „A lexikai anyagot tanszékünk tanárai és a magyar szakos hallgatók gyűjtötték” (MNy. 1978: 433). 2007 nyarán Tiszaágteleken egyik adatközlőm büszkén említette meg, hogy korábban LIZANEC PÉTER is járt nála nyelvjárásgyűjtés céljából. A szótárban azonban az anyaggyűjtés módjáról és történetéről nem esik szó. Ezt mindenképp pótolni kell.

Az elmúlt fél évszázadban a kárpátaljai magyar értelmiség egy jelentős része az Ungvári Nemzeti Egyetemen magyar nyelv és irodalom szakán szerzett tanári oklevelet. A tanzsék több tanára is komoly érdemeket szerzett a helyi nyelvjárások kutatásában. A diákok közül többen egy-egy kárpátaljai település tájnyelvi sajátosságainak vizsgálatát választották diplomamunkájuk tárgyául.

A KMNySz. a jövőben a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásának egyik fontos forrása lesz. Nemcsak a dialektológusok, hanem a nyelvtörténet, néprajz és más tudományágak művelői is haszonnal forgathatják. Reméljük, a szótárt újabbak követik a jövőben. Fontos lenne egy-egy település tájszavainak közzététele is.

TÓTH PÉTER
Nyugat-magyarországi Egyetem

Guttman Miklós, Nárai nyelvi múltjából

Nárai község Önkormányzata, 2014. 164 lap

GUTTMANN MIKLÓS nemrég megjelent könyve juttatta eszembe Illyés Gyula meghatóan szép sorait, amelyek sokunk számára – bárhová vet is bennünket a sors – egész életen át a szűkebb hazához, a fölnevelő szülőföldhöz való ragaszkodás, visszavágyódás érzését jelenthetik. Ezt a gondolat- és érzésvilágot ő a következőképpen fogalmazta meg: „A vidéki, aki a hazáról kezd beszélni, előbb-utóbb a szülőföldre, a »szűkebb pátriára« lukad ki, egy falura s legeslegvégül egy udvarra, onnan a konyhán át egy kéta-blakos szobára, amelyben anyja nyelvét megtanulta. Vagyis öntudatlanul újraéli visszafelé egy szó történetét, ízeleli az ősi pillanatot, midőn a ház és haza egy dolgot jelentett. A hazám a házam tája, mely pillantásommal, ahogy növekszem, egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabb területekre terjed, mint a vízbe dobott kavics körül, világokat hódíthat, elérheti a csillagokat, mikor a régi ház már örökre elmerült” (Puszták népe). Ezt az érzést, ezt a gondolkodásmódot nemcsak a szerző írásai (a tájszavaktól a nyelvjárási és néprajzi értékű közléseken át a földrajzi nevek vizsgálatáig) érzékeltetik, hanem azok a könyvben található fényképfölvételek is, amelyek az adatközlőknek állítanak emléket. Némelyik közülük egy-egy régi háztípus, utcarészlet vagy mezőgazdasági eszköz bemutatásával idézi föl a hajdan volt paraszti világot.

A szerző tanulmánygyűjteménye hüen tükrözi érdeklődési köreit, munkásságát, amely az anyanyelvi neveléstől a néprajzon, a névtudományon (a személy- és a helynevek vizsgálatán) át a dialektológiai kutatásokig terjed. A bevezetésben könyvének célját a következőképpen fogalmazta meg: „Tanári pályám, életem nyugdíjazásomig a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékéhez kötött. Az oktató munkám mellett tudományos kutatásaimnak témái között többször foglalkoztam szülőfalum nyelvének kutatásával. Kutatási eredményeimet különböző szakfolyóiratokban publikáltam. Az a cél vezetett, hogy minél több hiteles ismeret kerüljön az érdeklődő emberek, fiatalok birtokába. Másik törekvésem az volt, hogy kifejezzem hálámat, elismerésemet adatközlőimnek, a falu áldott öregjeinek, akik nélkül írásaim nem készülhettek volna el. Mivel adatközlőim jelentős része már a másvilágra költözött, itt is kifejezem köszönetemet, elis-